

VOJIN MILIĆ
SOCIOLOŠKI
METOD

pojave. Udruživanje pojedinaca ne menja njihove osnovne individualne karakteristike i svojstva. Nema sumnje da je društveni život najtešnje povezan s biopsihičkim ili antropološkim osobinama ljudi. Ali se ipak iz tih najopštijih psiholoških zakona ne mogu izvesti društveni zakoni, čak ni ako se između najopštijih psiholoških zakona, za koje je Mil pretpostavio da su univerzalni, tj. da važe za čoveka kao vrstu, i oblika društvenog ponašanja u konkretnim istorijskim društvima umetnu, kao srednji članovi, zakoni etologije. Osnovni društveni zakoni proizilaze iz društvenih odnosa i samo ispitivanje tih društvenih odnosa može otkriti njihove uzroke. Međutim, čak i kad bi se prihvatilo da je teorijski opravdano redukovanje društvenih zakona na psihološke, Milovo opravdanje redukcije ne bi bilo epistemološki održivo. Rečeno je da je osnovni epistemološki razlog kojim Mil objašnjava neophodnost redukcije tvrdnja da se društvena uzročnost ne može ispitati neposredno. Društveni život je neobično složen i u njemu je delovanje različitih uzroka obično vrlo isprepleteno. Ali, po Milu, ne postoji mogućnost stvaranja eksperimentalnih situacija iz kojih bi se odstranili ostali relevantni činioci da bi se u relativno čistom vidu moglo ispitati uzročno dejstvo jednog ili nekoliko eksperimentalnih činilaca. Pošto je, po njegovom mišljenju, eksperiment uopšte neprimenljiv u proučavanju društva, Mil je smatrao da se o uzročnim odnosima u društvu može zaključivati jedino posredno, time što će se utvrđene iskustvene pravilnosti u društvenom životu inverznom dedukcijom dovesti u vezu sa nekim eksperimentalno utvrđenim individualno-psihološkim zakonima. Na taj način postaju mnogo verovatnije pretpostavke da se u osnovi nekih utvrđenih socioloških iskustvenih uopštavanja, koje Mil obično naziva empirijskim zakonima, stvarno krije neki uzročni odnos.

Ne upuštajući se u razmatranje teorijskih razloga koji govore protiv sociološkog redukcionizma, ograničićemo se na osnovnu epistemološku slabost Milovog rešenja. Ona se sastoji u tome što je neosnovano smatrati da psihološki i sociološki zakoni imaju radikalno različit epistemološki karakter. Većina postojećih, uostalom ne tako brojnih psiholoških zakona takođe nije utvrđena eksperimentalno. I u oblasti psihologije može se malo eksperimentisati. Eksperiment je lakše izvodljiv prilikom proučavanja nekih elementarnih oblika psihičkog života. Ona oblast psihičkog života koja, po Milovoj zamisli, stoji u najneposrednijoj vezi sa društvenim životom, tj. ispitivanje ličnosti i karaktera vrlo je malo pristupačna eksperimentisanju i zbog toga je neosnovano smatrati da su u psihološkim zakonima uzročni odnosi jasno i nedvosmisleno eksperimentalno utvrđeni, a da su sva saznanja o društvu nužno samo opisna iskustvena uopštava-

nja. Staviše, mnogi društveni odnosi mogu se preciznije utvrditi nego neki odnosi u psihičkom životu, i mnoga postojeća sociološka uopštavanja imaju razvijeniju dokaznu osnovu nego mnogobrojna uopštavanja u psihologiji, naročito socijalnoj. Dalje, Mil je bio suviše skeptičan u pogledu mogućnosti otkrivanja uzročnih odnosa u društvu. Već i potpuno odbacivanje primene eksperimenta u proučavanju društva nije bilo dalekovidno, jer je u ograničenim oblicima i na nekim područjima eksperiment izvodljiv i daje korisne naučne rezultate. Ali, eksperiment nije jedino sredstvo za utvrđivanje uzročnih odnosa. Postoji niz metoda pomoću kojih se u nauci ispituju uzročni odnosi na neeksperimentalnim podacima, tj. podacima koji se odnose na stvarni tok društvenog života u koji se radi naučnog ispitivanja ne unose promene. Istina, proučavanje uzročnih odnosa na neeksperimentalnim podacima spada među najteže zadatke metodologije socioloških istraživanja, ali pozitivnih rezultata ima, čak vrlo nesumnjivih rezultata koji, u svakom slučaju, pokazuju da se uzročni odnosi ne moraju otkrivati samo eksperimentalnim putem.

U svojoj metodologiji Mil se ograničio uglavnom na razmatranje logičkih problema, i to pre svega na probleme stvaranja iskustvenih uopštavanja i njihovog teorijskog objašnjenja. U nešto manjoj meri on je posvetio pažnju i dokazivanju tačnosti naučnih objašnjenja. Mil je s pravom kritikovao Konta što je metodologiju ograničio pretežno na postupke za prikupljanje podataka. Međutim, on se opet nije upuštao u šire razmatranje velikih teškoća koje treba savladati da bi se o raznim društvenim pojavama prikupila naučno upotrebljiva izvorna obaveštenja. Ovaj metodološki problem će nešto kasnije, sledeći Mila, pokušati da svestranije razmotri Spenser.¹⁹⁾ Donekle je Milovo ograničenje razumljivo, pošto je on metodologiji prilazio isključivo sa logičkog stanovišta, a nije pri tom nastojao da logička načela poveže sa tehničkim postupcima, koji treba da omoguću njihovo što potpunije ostvarivanje.

c) EMIL DIRKEM (E. DURKHEIM)

Dirkemova (1858—1917) metodološka zamisao označava novu etapu u razvoju pozitivističkog shvatanja o sociološkom metodu. Dirkem se pojavljuje kasnije; njegovo glavno metodološko delo *Pravila sociološkog metoda* izašlo je kao serija članaka 1894, a kao knjiga sledeće godine.¹⁾ U to vreme već postoje mnoga so-

¹⁹⁾ H. Spencer, *The Study of Society*, London, 1873.

¹⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, Savremena škola Beograd, 1963. O Dirkemovim metodološkim shvatanjima je vrlo mnogo pisano. Najobimnija posebna studija jeste knjiga P. Lacombe, *La*

ciološka istraživanja i šira istraživačka iskustva što omogućuje da se razni metodološki problemi konkretnije razmatraju na osnovu istraživačke prakse. S druge strane, Dirkem je bio daleko više istraživač od Konta i Mila i imao vrlo bogato lično istraživačko iskustvo, što mu je svakako pomoglo da dublje sagleda neka metodološka pitanja. Ovdje se ne mogu šire analizirati svi njegovi istraživački postupci, pošto je osnovni cilj da se prikaže njegova opšta zamisao sociološkog metoda. Kao istraživač, Dirkem je ponekad išao dalje od svoje opšte epistemološko-teorijske zamisli sociološkog metoda, a u drugim slučajevima su njegova istraživačka rešenja zaostajala za vlastitim metodološkim načelima. Ali odnos između Dirkemove metodologije i vlastite istraživačke prakse je suviše složen da bi se mogao svestranije prikazati u okviru ovog istorijskog pregleda. No, u svakom slučaju Dirkemova metodologija predstavlja najcelovitiji pokušaj razrade sociološkog metoda sa pozitivističkog stanovišta.

Već je više puta ukazivano da teorijska shvatanja nekog naučnika ili metodologa mnogo utiču na njegova metodološka rešenja. To se vrlo lako može zapaziti i na Dirkemovom primeru. Kont i Mil u ranom pozitivizmu zastupaju sasvim suprotna shvatanja odnosa društvo — pojedinac. Kont je sociološki realista i univerzalista. Mil dosledan nominalista. U ovom pogledu Dirkem je mnogo bliži Kontu. Svojim sociologizmom on takođe stvara jednu varijantu organske teorije o društvu, koja bi se mogla nazvati etičko-idejnom. Pretpostavke njegove teorije ne odnose se na neke biološke osobine čovekove, niti na individualne psihičke osobine. On smatra da su ideje i etičke vrednosti srž društva kao posebnog dela stvarnosti. U društvu spontano nastaju kolektivne predstave, ideje i moralne norme i ti idejni i etički sadržaji su preduslov normalnog društvenog života. Na njima se zasniva mogućnost međusobnog sporazumevanja ljudi,

Méthode sociologique de Durkheim, F. Alcan, Paris, 1926. Ali i u opštim studijama o Dirkemu daje se obično dosta prostora njegovoj metodologiji. Vid. H. Alpert E. *Durkheim and his Sociology*, Columbia University Press, New York, 1939; T. Parsons, *The Structure of Social Action*, 2nd pr., The Free Press, Glencoe, Ill., 1961. Najobimnija bibliografija o Dirkemovoj metodologiji nalazi se u prilogu novog nemačkog izdanja *Pravila* (H. Luchterhand Verlag, Neuwied, 1961). O Dirkemovoj naučnoj delatnosti, stvaranju posebne sociološke naučne škole i ulozi u institucionalizovanju sociologije u Francuskoj vid. T. N. Clark, »Emile Durkheim and the French University: The Institutionalization of Sociology«, u A. Oberschall (ed.), *The Establishment of Empirical Sociology — Studies in Continuity, Discontinuity, and Institutionalization*, Harper and Row, New York, 1972, p. 152—186; T. N. Clark, *Prophets and Patrons: The French University and the Emergence of Social Sciences*, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1973. U Klarkovim radovima ima dosta sadržaja koji je važan za metodologiju.

saradnja u raznim oblicima kolektivne društvene delatnosti i etička saglasnost o opravdanosti određenog tipa društva. Na taj način se u kolektivnoj svesti i njenim predstavama kristalizuju kolektivni oblici delovanja, mišljenja i osećanja. Pojedinci usvajaju ove osnovne elemente kolektivne ili društvene svesti putem vaspitanja. A vaspitanje Dirkem shvata gotovo isključivo kao proces socijalizacije, kojom starije pokolenje nastoji da uvede svoj naraštaj u postojeće okvire društvenog života i da ga osposobi da u njemu preuzme najrazličitije društveno-uslovljene i društveno-neophodne uloge. Osnovni zadatak socijalizacije jeste da izmeni urođenu individualističku i nesocijalnu prirodu ljudi, da je obuzda i da na taj način ljude osposobi za normalno učešće u društvenom životu; a jedan od preduslova za to jeste da ih čvrsto disciplinuje.²⁾ Ali kolektivna svest, bez obzira što pojedine njene sadržaje pojedinci usvajaju već u najranijoj mladosti, i to tako čvrsto da ih i ne osećaju kao nešto tuđe, i uprkos tome što ti sadržaji kolektivne svesti postaju srž njihove lične svesti, ipak ostaje uvek nadindividualna i u odnosu na pojedince prinudna. Dirkem nije nikad uspeo da jasno odredi ko je konkretni nosilac nadindividualno shvaćene kolektivne svesti, ali je uvek kritikovao pokušaje da se ona objasni psihološki i umanji razlika između kolektivne i individualne svesti. Ta dva oblika svesti su, po njegovom mišljenju, podvrgnuta sasvim različitim zakonima. Isto tako, on je nastojao da dokaže da kolektivnu svest ne treba proučavati u njenim individualnim oblicima, tj. ispitujući kako pojedinci shvataju pojedine njene sadržaje i koliko je sadržaj kolektivne svesti zastupljen u svesti pojedinaca, nego, pre svega, u njenim kolektivnim društvenim manifestacijama. Glavnim kolektivnim oblicima njenog ispoljavanja Dirkem je smatrao pravni sistem, etička shvatanja određenog društva, njegova religijska verovanja i dogme, zatim, politička shvatanja, umetnička dela i običaje.

Drugo sredstvo za izdvajanje društvenih pojava iz pojedinačnih oblika njihovog ispoljavanja Dirkem je video u statistici. Statističke pravilnosti u pojavama koje na prvi pogled zavise od čisto individualnih uzroka, na primer, statističke pravilnosti u sklapanju brakova, bez obzira što je svaki pojedinac brak rezultat odluke bar dva ljudska bića, pravilnosti u kretanju radanosti, učestalosti samoubistava i mnoge druge pravilnosti u pojavama koje na prvi pogled zavise od sasvim individualnih uzroka bile su Dirkemu najbolji dokaz da se u njima ispoljavaju neka nadindividualna kolektivna stanja. Činjenica da su stope samoubistva u jednom društvu iz godine u godinu iste ili vrlo slične,

²⁾ E. Durkheim, *Education et Sociologie*, ch. I, »L'Education, sa nature et son rôle«, F. Alcan, 1938, p. 35—73.

da razna društva imaju različite stope rađanja, razvoda, kao i da se u raznim društvima i mnoge druge masovne pojave javljaju iz godine u godinu s istom ili približno istom učestalošću, morala bi, po Dirkemu, ubediti i najvećeg sociološkog nominalistu da u tim masovnim pojavama dolazi do izražaja izvesno stanje kolektivne duše. A pošto statistika prilikom prikupljanja podataka o masovnim pojavama, naročito u njihovoj daljoj obradi, nastoji da eliminiše sve ono što je u pojedinačnoj pojavi individualno da bi došla do nekih kolektivnih pokazatelja, to je ovaj postupak čini još upotrebljivijom i gotovo neophodnim sredstvom za proučavanje biti društvenih pojava.

Međutim, opštost nije ni jedina ni najvažnija osobina društvenih pojava. Njihova najvažnija karakteristika, njihova *differentia specifica* jeste prinudni karakter, što znači da postoje raznovrsni oblici društvenih sankcija pomoću kojih se kažnjava odstupanje od u datom društvu opšteusvojenog načina delovanja, mišljenja i osećanja. Prinudnost društvenih pojava Dirkem je ujedno smatrao najboljim dokazom da se njihov koren ne nalazi u pojedincu, jer u odnosu na pojedinca one se uvek javljaju kao prinuda. Ponekad pojedincu koji je potpuno usvojio neke sadržaje društvene svesti izgleda da ovi nemaju prinudni karakter. Ali, to je samo njegova iluzija. Jedina razlika jeste što u tom slučaju društvena prinuda deluje iznutra, jer se čovek s njom poistovetio i saživeo. Jezgro, pak, kolektivne svesti i društva uopšte sastoji se iz osnovnih moralnih ideja i moralnih ideala. Društvo je »pre svega skup ideja, verovanja, osećanja svih vrsta koja se ostvaruju preko pojedinaca; i u prvom redu tih ideja nalazi se moralni ideal koji je osnovni *raison d'être* društva«, piše Dirkem u svom delu *Elementarni oblici religijskog života*.³⁾ Kao što se vidi, on shvata društvo na izrazito spiritualistički način, ističući pri tom u prvi plan etičke momente. Čini se da ovo isticanje etičkih sadržaja postaje razumljivije ako se uzme u obzir Dirkemova osnovna polazna antropološka pretpostavka o izvornoj, predruštvenoj čovekovoj prirodi. Tu čovekovu »predruštvenu« prirodu Dirkem je shvatao vrlo pesimistično; ona je antisocijalna pošto je krajnje individualistična, i društvo mora prinudom sputati čoveka da se ne povodi za svojim ličnim prohtevima, ličnim asocijalnim željama kako bi postao koristan član društva.⁴⁾ Upravo zbog toga što u antropološkim čovekovim osobinama nije video ništa društveno, Dirkem je morao društvu pre svega i iznad svega dati ulogu stvaraoca

³⁾ E. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, F. Alcan, Paris, 1960, p. 628.

⁴⁾ Vid., na primer, E. Durkheim, *L'Education et sociologie*, p. 50—52.

discipline i etičkih vrednosti, normi i pravila. U antirusovskoj antitezi zlog i amoralnog čoveka-pojedinca i dobrog i etičnog društva, ovakvo shvatanje prirode društva i društvenih pojava može se lakše razumeti.

Društvena se svest, međutim, javlja u različitim oblicima i zbog toga se pojavljuju različiti tipovi solidarnosti na kojima su izgrađena pojedina društva. Dirkem je razlikovao dva osnovna tipa solidarnosti: mehanički i organski. Ta dva tipa solidarnosti odgovaraju dvema različitim morfološkim strukturama društva. Sve se, naime, u društvu razvija u zavisnosti od stanja društvene morfologije. A društvenu morfologiju Dirkem je zamišljao dosta uprošćeno. Društvo se može pojavljivati u vrlo uskim teritorijalnim delovima koji su međusobno labavo povezani. Najčešće se povezuju samo zbog potreba odbrane na širem području ili zbog izdržavanja svoje osnovne, pre svega političke društvene organizacije, tj. države, pomoću poreskih mera. U ekonomskom pogledu, pojedini lokalni delovi su gotovo autarkični, dok u njihovoj lokalnoj društvenoj organizaciji preovladavaju plemenske i srodničke veze. U tim uskim okvirima nema ni mogućnosti a ni potrebe da se raščlanjava i razvija podela rada i postoji samo vrlo ograničen broj zanimanja kojima se ljudi bave. Neko pleme, nerazvijeno selo ili područje sastavljeno od nekoliko međusobno povezanih sela, pretežno samo s jednim tipom zanimanja i slabim tržišnim i drugim vezama sa širim oblastima, bez škole, koje stoga i svoju kulturu stvara prilično samostalno i živi uglavnom zatvoreno u vlastitim okvirima — to su oblici ove segmentarne društvene organizacije. Toj segmentarnoj organizaciji društva odgovara mehanička solidarnost i kolektivna svest, čije su gotovo sve norme strogo obavezne za svakoga. Tu su svi jednaki i od svih se traži da se u životu čvrsto pridržavaju svih društvenih običaja, koji su vrlo kruti.

Drugi oblik društvene organizacije nastaje kad počnu da se lome okviri lokalnih delova, jer se počinju razvijati brojne društvene veze, ekonomske i druge, na širim područjima. Tada se umnožavaju saobraćajnice i putevi, rastu gradovi u koje se nagomilava stanovništvo sa raznih strana, sve veći broj ljudi se seli po teritoriji i dolazi do šireg razvoja podele rada. Razvoj podele rada sa sve većim brojem različitih društvenih uloga je glavni neposredni činilac koji rastvara jedinstvenu mehaničku kolektivnu svest. Pošto ljudi u društvu preuzimaju različite uloge, pošto se njihov život više ne zatvara od rođenja do smrti u društveno homogeno područje s prečnikom od nekoliko kilometara, postaje neodrživa krajnja jednoličnost svih sadržaja društvene svesti, i ova se funkcionalno diferencira da bi mogla odgovoriti daleko više izdiferenciranoj podeli rada i složenijoj društvenoj organizaciji.

Dirkem je, međutim, manje izrazit evolucionist od Konta, Mila i Spensera. Po njegovoj teoriji, razvoj se svodi na sve veću diferencijaciju društva. Ali u Dirkemovoj misli je ostalo vrlo malo od nekadašnjeg evolucionističkog optimizma. Društveni razvoj ne mora značiti povećanje sreće i blagostanja ljudi. Štaviše, sređena nerazvijena društva mogu u okviru svojih mogućnosti u većoj meri zadovoljavati potrebe svojih članova nego razvijenija društva, koja nisu čvrsto integrisana ni solidarna. Drugo, društveni razvoj nije apsolutno nužan; on je posledica istorijskog sticaja nekih okolnosti. Među okolnosti, od kojih zavisi da li će se neko društvo razvijati ili će i dalje ostati u segmentarnom obliku, Dirkem je ubrajao (1) povećanje gustine stanovništva i to ne samo mehaničko, ne samo povećanje broja stanovnika nego i stepen isprepletenosti najrazličitijih društvenih veza na širim teritorijama, i (2) da ranija mehanička kolektivna svest nije suviše čvrsta i da ona dozvoljava odstupanja koja postaju potrebna u novim prilikama. Ako je prethodna tradicionalna svest suviše čvrsta, usled povećane gustine stanovništva neće doći do razvoja novog tipa društva, nego će se nastale teškoće rešavati na neki drugi način; na primer, iseljavanjem viškova stanovništva u druge krajeve; ili će društvo pokušati da ratom osvaja šire teritorije; ili da stalnim gusarskim ili hajdučkim pljačkaškim pohodima pribavlja potrebna sredstva za opstanak povećanog stanovništva, itd. Ali, baš zbog toga što su tradicije toliko čvrste da ne dozvoljavaju da se svest prilagođava novim uslovima, nastalim usled povećane gustine stanovništva, iz ove situacije neće proizići društveni razvoj, nego će društvo ostati u svojim ranijim organizacijskim i kulturnim oblicima. Ako, međutim, u određenom društvu ne dođe do sticaja pomenutih okolnosti, ono se neće razvijati. Evolucionizam je, dakle, krajnje ograničen. Još manje Dirkem smatra da sva društva prolaze kroz iste razvojne faze. Kroz koje će faze proći neko društvo i kakve će osobenosti da stekne u svom razvoju zavisi od konkretne situacije, a ne od univerzalne ljudske prirode kao kod Konta ili Spensera, iako Kont i Spenser univerzalnu ljudsku prirodu na različit način shvataju i prema tome različito tumače društvenu evoluciju. Razmatranje istorijskog razvoja se, dakle, s opšte filozofsko-istorijske ravni prenosi na sociološku. Razvoj je plod određenih okolnosti. Zadatak sociološke teorije jeste da što potpunije utvrdi njegove osnovne preduslove, a istorijsko je pitanje gde su se ti preduslovi našli zajedno i gde je došlo do društvenog razvoja.

Nastavljajući pozitivističku tradiciju u sociologiji, Dirkem je u metodologiji morao da razmatra mogućnost praktične primene njenih saznanja. Iako je u tom pogledu bio daleko manji

optimist od Konta, i on je u praktičnoj društvenoj korisnosti njenih rezultata gledao najdublji smisao bavljenja sociologijom. Već u predgovoru prvom izdanju knjige *O podeli društvenog rada* on piše: »Ali iz toga što mi, pre svega, nameravamo da proučavamo stvarnost, ne proističe da se odričemo želje da je popravimo: smatrali bismo da naša ispitivanja ne zaslužuju ni jedan čas truda ako bi im svrha bila čisto spekulativna. Ako mi brižljivo odvajamo teorijske probleme od praktičnih problema, razlog tome nije da bismo ove poslednje zanemarili: mi to, naprotiv, činimo kako bismo došli u položaj da ih bolje rešimo.«⁵⁾ Slično Kontu i Dirkem očekuje od sociologije integrativni uticaj na društvo. Ali njemu je daleko više stalo da sociologija usled toga ne izgubi svoje primarne epistemološke karakteristike. Njemu su poznati često isticali argumenti o korenitoj razlici između vrednosnih i činjeničnih sudova. On, međutim, smatra da sociologija može, ne napuštajući tlo iskustveno-teorijskog proučavanja društva, donositi naučno zasnovane vrednosne sudove o društvu. U pomenutom predgovoru on tvrdi da »postoji izvesno stanje moralnog zdravlja koje je jedino nauka pozvana da odredi.«⁶⁾ To stanje nije određeno nepromenljivom ljudskom prirodom nego istorijski datim opštim osobinama i stepenom razvijenosti datog društva.

Izgrađujući u *Pravilima sociološkog metoda* svoju celovitu zamisao sociologije i njenog metoda Dirkem se vratio na ovaj problem. Cilj njegovih razmatranja o normalnim i patološkim pojavama jeste da izgradi epistemološku osnovu praktične primene sociološkog saznanja koja bi imala naučni karakter. Naime, naučno uplitanje u društveni život, ili drugim rečima naučna politika, mogući su jedino ako se naučno mogu razlikovati normalne i patološke društvene pojave. U protivnom slučaju ne može se izbeći proizvoljnost u praktičnoj upotrebi pojedinih naučnih rezultata. Odmah treba reći da Dirkem nije precenjivao praktičnu vrednost postojećih socioloških saznanja, obzirom na skromne mogućnosti naučnog zasnivanja društvene prakse. U svojim predavanjima o pragmatizmu on je isticao ogroman značaj praktične intuicije u donošenju društvenih odluka.⁷⁾

Ispitujući mogućnost zasnivanja naučne društvene patologije, Dirkem je nastavljao neke bitne pozitivističke tradicije, a u prvom redu za pozitivizam vrlo karakterističan konformističan odnos prema postojećoj društvenoj stvarnosti. To se najbo-

⁵⁾ E. Dirkem, *O podeli društvenog rada* (1893), Prosveta, Beograd, 1972, str. 78.

⁶⁾ *Ibidem*, str. 79.

⁷⁾ E. Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, J. Vrin, Paris, 1955, p. 183—84.

lje vidi u njegovoj polaznoj i osnovnoj odredbi pojma normalnog. Normalno se izjednačava s onim što je u određenom društvu prosečno, a sve što od proseka u većoj meri odstupa smatra se patološkim.⁸⁾ Opravdanje za ovo gledište se nalazi u delovanju mehanizama društvenog odabiranja koji dozvoljavaju da opstane samo ono što je za određenu vrstu — u ovom slučaju za određeno društvo — korisno. Dirkem doista ne ostaje samo na ovoj polaznoj odredbi normalnog koja znači čist konformizam. Sasvim opisno, statističko razlikovanje normalnih i patoloških pojava nije dovoljno sigurno, i on zahteva da se normalni karakter prosečnih pojava i teorijski objasni. Ovo je, po njegovom mišljenju, naročito potrebno u onim periodima kada se neko društvo nalazi u prelaznim fazama, na početku svojih dubljih promena. Tada prosečne pojave ne moraju više da budu normalne. Nadalje, zaključke o normalnosti nekih pojava, izvedene na osnovu njihove prosečnosti u jednom konkretnom društvu treba proveravati u drugim društvima sličnog tipa; osnovanije je, naime, smatrati normalnim opšte osobine određenog tipa društva, nego osobenosti koje on dobija u pojedinačnim društvima. Ipak ovo rešenje ne izgleda srećnije od polaznog stanovišta. Šablonski primenjeno, ono može da sputava razvoj naprednijih društava u okviru nekog šireg društvenog tipa, kao i da vodi u apstraktno nivelisanje osobenih razlika između pojedinih društava istog tipa koje su plod posebnih uslova njihovog razvoja i aktualnog opstanka.

Na kraju, ali više kao korekturu polaznog stanovišta, Dirkem pominje jedan sasvim drukčiji kriterij za razlikovanje normalnih i patoloških pojava. Iako prosečne pojave moraju u svojoj osnovi biti korisne i normalne, ipak između normalnog i idealnog postoji izvesna razlika. I pored sve vere u spontano delovanje društvenog odabiranja, Dirkem je morao pretpostaviti da nije sasvim sigurno da je na taj način uspostavljen najbolji mogući oblik raznih društvenih pojava, i da korisnost prosečnog ne treba da sprečava sociologiju da traga za optimalnim oblicima raznih društvenih pojava. Ovde, dakle, pojam normalnog dobija novo značenje — racionalno utvrđene optimalne norme. U stvari, samo u tom značenju je normalno opravdano suprotstaviti patološkom; normalno, u smislu prosečnog, jeste antipod izuzetnog, a ne patološkog. Nema sumnje da zadatak praktične primene naučnih saznanja postaje mnogo složeniji i ambiciozniji ako se pojam normalnog izvodi iz teorijski zasnovanih optimalnih mogućnosti, jer je optimalno stanje daleko teže postići nego održavati spontano nastalu prosečnost, ali to stanovište pruža daleko više prostora za stvaralački konstruktivizam primenjenih

⁸⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, str. 61—62.

nauka. U nekim svojim analizama patoloških pojava u savremenom društvu, a pre svega u kritici podele rada zasnovane na prinudi i društvenoj anomiji, Dirkem je polazio od ovog drugog shvatanja pojma normalnog koje epistemološki, međutim, nije uspeo šire da obrazloži.

Konformizam njegovih osnovnih shvatanja o prirodi normalnih i patoloških pojava dovodio ga je do vrlo neočekivanih i naučno neosnovanih zaključaka. Najkarakterističniji primer jeste gledište da je kriminal, dok se kreće u granicama koje su prosečne za određeni tip društva, ne samo normalna, već i društveno korisna pojava. U kriminal, po Dirkemu, spadaju svi postupci koji vređaju snažna osećanja kolektivne svesti,⁹⁾ ali on upravo zbog toga (1) ne dozvoljava kolektivnoj svesti da se okameni i postane nesposobna za promene koje zahteva razvoj, i (2) kažnjavanje kriminalaca je društveni čin kojim se učvršćuje kolektivna društvena svest. Ovo shvatanje se ilustruje istorijskim primerom osude Sokrata. Po postojećem atinskom pozitivnom pravu Sokrat je kriminalac i njegova osuda je sasvim opravdana, ali on je istovremeno vesnik nove faze u razvoju antičkog društva i prema tome nosilac progressa.

Nije teško izneti čitav niz razloga protiv ovakvog konformističkog shvatanja društvene patologije. Dirkem je pozitivno pravo shvatao kao izraz kolektivne svesti, tj. kao spontano ispoljavanje volje društvene celine; a zatim, verujući u normalnost spontanog društvenog razvitka, on nije smatrao da treba naučno ispitivati razne norme pozitivnog prava da bi se utvrdilo da li su one stvarno usmerene protiv društveno patoloških pojava. Pravne norme, naime, na osnovu kojih se osuđuju nosioci društvenog progressa, ljudi kojima će to isto društvo posle izvesnog vremena dizati spomenike, jedan su od najtipičnijih primera društvene patologije, znak da se društvena organizacija toga društva nalazi u dubokim protivrečnostima. Zbog toga je naučno sasvim neosnovano poistovetiti stvarne društvene funkcije raznih oblika društvenog ponašanja kojima je često zajedničko samo da se prema njima primenjuju krivične sankcije. Ako sociologija nije u stanju da na osnovu teorijskih kriterija utvrđuje različite društvene funkcije raznih vrsta pojava koje odstupaju od datih društvenih proseka i normi, onda je neizbežan Dirkemov paradoks: da kriminal mora biti glavni nosilac društvenih promena i da društvo mora da kao kriminalce ponižava one ljude koji su najzaslužniji za njegov napredak.

Nije, međutim, u pitanju samo etički paradoks. Čitav se problem mora razmatrati i sa stanovišta efikasnosti određenog tipa društvene organizacije i njene trajnije stabilnosti i spo-

⁹⁾ *Ibidem*, str. 70.

sobnosti za razvoj. Teško je verovati da će se pomoću ovakvih društvenih mehanizama naći najefikasnija i najracionalnija rešenja za društvene promene koje u toku vremena postaju neminovne. A neracionalna rešenja, između ostalog, mogu da potkopavaju temelje društvene stabilnosti. Izgleda da je što racionalnije institucionalizovanje načina svesnog unošenja raznih društvenih promena najsigurnija garancija za postizanje trajne stabilnosti određenog tipa društvenog uređenja. U svakom slučaju, to je mnogo pouzdaniji put od ukočene društvene stabilizacije koja se postiže pomoću kažnjavanja svih oblika ponašanja koji odstupaju od aktualnih društvenih normi. Nauka, pak, koja prema aktualnim oblicima društvenog života nije, iz bilo kojih razloga, u stanju da zauzme teorijski zasnovan kritički stav, ne može pružiti veću pomoć u donošenju ključnih društvenih odluka.

Ovim su u najopštijim potezima ocrtane polazne teorijske pretpostavke o prirodi društva i o društvenoj ulozi sociologije na kojima je Dirkem izgradio svoju zamisao sociološkog metoda. O pojedinim metodološkim pitanjima on je pisao u raznim svojim delima. Međutim, u doktorskoj disertaciji o Monteskiieu¹⁰⁾ i u *Pravilima sociološkog metoda* njegov osnovni cilj nije bilo rešavanje raznih operativnih istraživačkih teškoća nego konstituisanje sociologije u metodološkom pogledu. Pošto je svojim shvatanjem prirode društvenih pojava hteo da dokaže da postoji jedna oblast koju može proučavati jedino sociologija, trebalo je izneti i glavne osobenosti njenog metoda. To je bio glavni zadatak *Pravila*. Ali, razmatrajući ovaj središnji problem, Dirkem je razvio jednu vrlo celovitu metodološku zamisao u kojoj su vrlo srazmerno zastupljeni svi osnovni metodološki problemi: (1) način stvaranja iskustvene naučne evidencije, (2) objašnjavanje utvrđenih iskustvenih odnosa i (3) dokazivanje naučnih stavova.

Dirkem je bio vrlo nezadovoljan opštim stanjem sociologije svoga vremena i metodološkom razvijenošću njenih istraživanja. Najdublji koren tih slabosti on je video u nemetodičnom odnosu sociologa prema stvaranju iskustvene evidencije za svoja teorijska zaključivanja. S ovog stanovišta on kritikuje apstraktno-spekulativni karakter većine socioloških radova, jak uticaj ideoloških i prakticističkih elemenata na sociološku misao koji se ogleda u nedovoljnoj naučnoj zasnovanosti i neodređenosti mnogih socioloških pojmova, nekritično preuzetih iz svakodnevnog govora, kao i ve-

¹⁰⁾ E. Durkheim, *Quid Secundatus politicae scientiae instituentae contulerit*, Gounouilhou, Bordeaux, 1892. U francuskom prevodu A. Kiviljea (A. Cuvillier) disertacija se nalazi u knjizi E. Durkheim, *Montesquieu et Rousseau*, M. Rivièrè, Paris, 1953.

liku nesistematičnost u prikupljanju neophodnih iskustvenih obaveštenja. Usled toga je činjenička građa u istraživačkim radovima pretežno služila za ilustrovanje teorijskih stavova, a ne kao pouzdana osnova za njihovo razvijanje i proveravanje.

Način stvaranja naučne iskustvene evidencije je, stoga, polazna tačka Dirkemove metodološke zamisli. Prvo njegovo pravilo koje treba da obezbedi uspostavljanje metodičnog odnosa prema društvenoj stvarnosti u sociološkim istraživanjima jeste da se »društvene činjenice posmatraju kao stvari«¹¹⁾ Smisao ovog pravila, koje se često pogrešno tumači, jeste zahtev da se u proučavanju društva zauzme isti onakav stav kakav egzaktne prirodne nauke zauzimaju prema predmetu svoga ispitivanja. S obzirom na spiritualističko shvatanje prirode društva, sasvim je očigledno da Dirkem nije mogao zastupati fenomenalističko shvatanje naučnih iskustvenih obaveštenja. Vrednost podataka o pojavnim oblicima društvenog života zavisi od toga koliko su oni podesni za otkrivanje njegovog unutrašnjeg kolektivno-psihičkog i idejnog sadržaja. Upravo shvatanje prirode društvenih pojava prisiljavalo je Dirkema da razmatra neka najsloženija pitanja stvaranja iskustvene evidencije. Osnovne društvene pojave, tj. kolektivna moralna stanja ne mogu se neposredno posmatrati; o njima se može zaključivati samo posredno, na osnovu podataka o raznim oblicima ponašanja i društvenih normi kojima se ta ponašanja nastoje regulisati. Na primer, u knjizi *O društvenoj podeli rada* Dirkem uzima strukturu prava nekog društva kao najpouzdaniji izraz tipa njegove društvene solidarnosti. A u *Samoubistvu* se visoke stope samoubistva uzimaju kao pokazatelj slabosti organske solidarnosti.

Dirkemu je bila potpuno jasna ne samo neophodnost nego i logika sociološkog proučavanja tzv. latentnih struktura. U knjizi *O podeli društvenog rada* on piše: »Društvena solidarnost je međutim izrazito moralna pojava koja se, sama po sebi, opire tačnom posmatranju i merenju. Da bismo pristupili koliko ovome razvrstavanju toliko i ovome upoređivanju, potrebno je dakle postaviti, na mesto unutrašnje činjenice koja nam izmiče, neku spoljašnju činjenicu koja je simbolizuje, te da prvu ispitamo posredstvom druge.«¹²⁾ Dakle, već teorijski razlozi nisu dozvoljavali Dirkemu da prihvati fenomenalizam; a može se dodati da ga on nije usvajao ni čisto epistemološki. Cilj nauke nije, po njegovom mišljenju, opisivanje i sređivanje opažajnih podataka, nego da pomoću njih otkriva uzročne odnose i zakone koji se ne mogu zapaziti na pojavnoj ravni.

¹¹⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, str. 31.

¹²⁾ E. Dirkem, *O podeli društvenog rada*, str. 105.

Ovakvo shvatanje odnosa između neposrednih čulnih podataka i determinističkih struktura stvarnosti koje se u nauci na osnovu tih podataka nastoje proučavati, uticalo je da se Dirkem u razmatranju strukture izvornog naučnog obaveštenja uputi u nekoliko pravaca i postavi problem operacionalnog definisanja teorijskih pojmova, a da pri tom ne padne u jednostranosti klasičnog operacionalizma. (1) U težnji za postizanjem što veće objektivnosti naučnog prikupljanja iskustvenih podataka, on ističe da u prvim fazama istraživanja u plan prikupljanja podataka mogu da uđu samo pojave koje se mogu neposredno zapaziti. »Dakle, u trenutku kad tek počinje istraživanje, kad činjenice nisu još podvrgnute nikakvoj obradi, jedina njihova obeležja koja mogu biti dostupna jesu ona koja su dovoljno spoljašnja da bi bila neposredno vidljiva. Bez sumnje su bitnija ona koja se nalaze dublje, njihova vrednost u pogledu objašnjavanja je viša, ali ona su nepoznata u ovoj fazi nauke i mogu biti anticipirana samo ako neka duhovna koncepcija zameni stvarnost. Stoga, među prvima treba tražiti predmet ove osnovne definicije.«¹³⁾ Polazne, ili kako se danas obično kaže operacionalne, definicije moraju omogućavati da se po čisto spoljnim znacima može utvrditi da li u svakom pojedinačnom slučaju postoji ili ne određena pojava. To je, pored objektivnosti postupaka prikupljanja podataka, bitan preduslov za postizanje sistematičnosti iskustvene evidencije. Ali (2) Dirkem istovremeno uviđa da vrednost polaznih ili operacionálnih definicija, kao i upotrebljivost prikupljenih podataka, zavise od njihove teorijske adekvatnosti, tj. od toga da li izabrani opažajni elementi ovih definicija stoje u čvrstim odnosima s nekom, društvenom pojavom koja se ne može neposredno posmatrati. Iako zbog induktivizma nije mogao potpunije analizirati način obrazovanja teorijskih definicija naučnih pojmova, u čemu dolaze snažno do izražaja njihove deduktivne veze s naučnom teorijom, Dirkem je ukazivao na neophodnost teorijskog definisanja naučnih pojmova i zahtevao da se definisanje izvodi iz što šire uporedne perspektive.

Međutim, u težnji da obezbedi što veću objektivnost iskustvenih podataka Dirkem je neopravdano sužavao njihove izvore. Ističući načelo da se elementi naučnih pojmova, koji služe za prikupljanje podataka, zasnivaju na opažajnim podacima, on je bio svestan subjektivnosti opažanja i potrebe da se ono učini što objektivnijim. Prirodne nauke su u tom cilju razvile vrlo precizne instrumente za posmatranje i merenje s kakvima sociologija ne raspolaže. Sve je ovo epistemološki opravdano, no neosnovan je Dirkemov strategijski zaključak; umesto da se zalaže za što šire razvijanje raznolikih tehničkih sredstava za usa-

vršavanje načina prikupljanja iskustvenih podataka, on naglašava da se društvene pojave mogu tim objektivnije posmatrati što se više odvoje od individualnih oblika u kojima se ispoljavaju, jer opažaj može da bude objektivniji ako je predmet opažanja više fiksiran i manje promenljiv. Društveni život, stoga, treba posmatrati u njegovim kristalizovanim kolektivnim oblicima; ne u individualnim oblicima ponašanja, mišljenja, osećanja, nego u pravnim i moralnim propisima, narodnim poslovicama i izrekama kolektivnim činjenicama društvene strukture i sl. Pri tom je Dirkem, sledeći Konta, naročito odlučno osporavao naučnu vrednost podataka dobijenih samoposmatranjem, u čemu će se s njim slagati i mnogi kasniji novopozitivisti u sociologiji. »Dakle, društvene pojave treba da posmatramo u samim njima, nezavisno od svesnih subjekata koji ih zamišljaju.«¹⁴⁾ Sociologija treba da pređe »iz subjektivnog stadija, koji još nije prevazišla, u objektivnu fazu.«¹⁵⁾

Epistemološki se ovo ograničavanje izvora upotrebljivih naučnih podataka o društvu brani nastojanjem da se postigne što veća objektivnost nauke. Očigledno je, međutim, da Dirkem ne bi mogao prihvatiti ovakva rešenja da ona nisu odgovarala njegovim teorijskim shvatanjima društva u kojima je odnos društva i pojedinca, kolektivne i individualne svesti bio shvaćen u duhu jednostranog sociološkog realizma. Perspektivno, ovakvo shvatanje izvora socioloških obaveštenja bilo je vrlo nepovoljno. Ono je znatno osiromašavalo izvorne naučne podatke i činilo ih neadekvatnim za proučavanje mnogih društvenih pojava, koje se ispituju u savremenim uslovima, u svome toku.

Još jedno epistemološko načelo dolazi vidno do izražaja u Dirkemovim razmatranjima o stvaranju iskustvene naučne evidencije. On se uporno zalaže za što sistematičnija izvorna obaveštenja, koja jedino mogu da uklone iz sociologije anegdotsku i ilustrativnu upotrebu pojedinačnih iskustvenih podataka. Da bi se ovo postiglo, neophodno je da se, pošto je predmet istraživanja jasno i nedvosmisleno operacionalno definisan, prikupljanje podataka protegne na sve slučajeve — u utvrđenom iskustvenom okviru — na koje se odnose definicije upotrebljenih naučnih pojmova, i izbegne svako proizvoljno odabiranje pojedinačnih primera, koji su obično u skladu s nekim predubeđenjima.¹⁶⁾ Pored toga, Dirkem kritikuje izvođenje opštih zaključaka o pojedinim vrstama društvenih pojava na osnovu njihovog proučavanja samo u nekim tipovima društva.

¹⁴⁾ *Ibidem*, str. 41.

¹⁵⁾ *Ibidem*, str. 42.

¹⁶⁾ *Ibidem*, str. 46—51.

¹³⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, str. 46.

Već je rečeno da je Dirkem pridavao veliki značaj statistici. Izgleda da je on to činio zbog toga što ona obezbeđuje onakve izvorne podatke kakve je on najviše cenio, a i služi se postupcima koji su odgovarali njegovom shvatanju o načinu stvaranja iskustvene naučne evidencije: (1) nastoji da definiše predmet prikupljanja podataka pomoću nekih objektivnih, opažajnih obeležja, (2) pojave obuhvata ili potpuno ili na osnovu nekog sistematskog načela izbora i (3) dolazi do agregatskih pokazatelja koji važe za određene skupove pojava, a u kojima gotovo potpuno iščezavaju osobenosti pojedinih individualnih slučajeva. Dirkem je smatrao da se agregatski statistički pokazatelji mogu smatrati kolektivnim karakteristikama određenih skupova. Danas, međutim, postaje sve očiglednije da takav zaključak u mnogim slučajevima nije dovoljno osnovan, pošto kolektivni društveni oblici, pored svojih agregatskih, imaju i izrazito globalne osobine, nezavisne od osobina svojih elementarnih delova.¹⁷⁾

Iako se kao teoretičar mnogo bavio problemima sociološkog objašnjavanja društvenih pojava, Dirkem nije iscrpno analizirao logičku strukturu naučnog objašnjavanja, nego je sva njegova pažnja bila usredsređena na ispitivanje teorijskog pristupa u kome se društvene pojave mogu naučno objasniti. Taj pristup po njegovom mišljenju može da bude samo sociološki. Njegova shvatanja načina objašnjavanja društvenih pojava najbolje pokazuju kako je Dirkem zamišljao sociologiju i njenu teoriju, a istovremeno u njima najočiglednije dolazi do izražaja njegovo sociologističko stanovište.

Društvene pojave nisu samo poseban deo stvarnosti u kome vladaju posebni društveni zakoni. Društvo je, po Dirkemovom mišljenju, autonomna sfera stvarnosti koja se kreće gotovo isključivo po svojim unutrašnjim zakonima, i na koju nedruštveni činioci nemaju većeg uticaja. Opšte stanje društva, koje se ogleda u osnovnim odnosima u njegovoj morfološkoj strukturi i karakteru njegove društvene svesti, odlučujući je činilac od kojeg zavise sve društvene pojave. Sociologizam stoga prilikom objašnjavanja društvenih pojava zanemaruje ispitivanje uticaja nedruštvenih činilaca, pre svega biopsihičkih čovekovih svojstava i spoljne prirodne sredine u kojoj društvo postoji i prema kojoj se ono stalno nalazi u aktivnom odnosu. Ovo gledište sasvim jasno izražava osnovno pravilo sociološkog objašnjenja koje glasi: »Odlučujući uzrok društvene činjenice treba tražiti među prethodnim društvenim činjenicama, a ne u stanjima pojedinačne svesti.«¹⁸⁾ Pravilo nije sadržinski potpuno razvijeno, jer Dirkem, kad

¹⁷⁾ Šire o odnosu između individualnih i kolektivnih obeležja vid. u poglavlju o merenju.

¹⁸⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, str. 102.

u drugom delu navedenog stava eliminiše nedruštvene činioc, navodi samo psihičke osobine. Potpunije, i više u skladu s njegovim opštim shvatanjem društvene uzročnosti trebalo bi da u formulaciji osnovnog pravila sociološkog objašnjenja budu eksplicitno isključeni i prirodni i biološki činioci kao izvori bilo kakvog značajnog uticaja na društvo.

S ovog sociologističkog stanovišta Dirkem kritikuje ne samo Milov psihološki redukcionizam nego i Kontovo i Spenserovo objašnjavanje društvene evolucije pomoću urođene čovekove težnje da razvija svoju prirodu (Kont), odnosno pomoću težnje za sve većom srećom čime Spenser objašnjava pokretačke pobude društvenog razvoja. Sve te teorije izvođe sociološke zakone iz psiholoških, bilo da to čine izričito kao Mil, ili implicitno kao Kont i Spenser, a ne uviđaju da je društvo jedna posebna stvarnost koja nastaje udruživanjem pojedinaca, ali koja ima svoje posebne zakone različite od zakona psihičkog života pojedinca. »Grupa misli, oseća i dela« piše Dirkem, »sasvim drukčije nego što bi činili njeni članovi kada bi bili izdvojeni... Prema tome, svaki put kad se neka društvena pojava neposredno objašnjava psihičkim pojavama, izvesno je da je objašnjenje pogrešno.«¹⁹⁾ Već je rečeno da se kolektivna svest nameće pojedincima kao prinuda, i to snagom koja ne zaostaje za otporom koji čovekovo delatnosti pružaju materijalni predmeti. Uzroci, međutim, kolektivnih predstava, osećanja i stremljenja ne nalaze se u pojedincima i njihovim svestima, nego u stanju u kom se nalazi društvo kao celina. Samo time što se razna društva nalaze u najrazličitijim stanjima može se objasniti vrlo velika raznolikost psihičkog života ljudi koja se zapaža u različitim društvima i istoriji, a koja se ne bi mogla objasniti nikakvim zajedničkim psihičkim odlikama ljudi niti nekim psihološkim zakonima.

Osnovno načelo objašnjenja uzroka društvenih pojava treba primeniti i u proučavanju njihovih funkcija. Dirkem smatra da sociološko proučavanje neke društvene pojave nije završeno ako je otkriven samo uzrok, usled koga je ona nastala i koji je održava. To je tek prvi deo objašnjenja, najvažniji ali ipak početni. Da bi neka društvena pojava bila sociološki objašnjena, treba otkriti njenu ulogu u određenom društvu, ili: ono što se obično naziva njenom društvenom funkcijom. Društvena funkcija neke pojave se sastoji u objektivnom odnosu koji postoji između nje i društva kao celine. Ona se određuje po tome kakvu društvenu potrebu pojava zadovoljava. Sasvim bi, međutim, bilo pogrešno smatrati da se funkcija društvenih pojava sastoji u zadovoljenju nekih individualnih potreba. Društvene pojave mogu služiti pojedincima, ali samo posredno. Neposredno, one uvek

¹⁹⁾ *Ibidem*, str. 98.

služe društvu. Pravilo za objašnjavanje funkcija društvenih pojava stoga glasi: »Funkciju društvene činjenice treba uvek tražiti u odnosu koji ona održava s nekim društvenim ciljem«. ²⁰⁾

Ovo sociologističko stanovište postaje još očiglednije u sledećem pravilu koje tvrdi da »prvi početak svakog iole značajnijeg društvenog procesa treba tražiti u sastavu unutrašnje društvene sredine«. ²¹⁾ Kad već postoje, društvene pojave zadovoljavaju prvenstveno neku društvenu potrebu, pa je prirodno da one i nastaju uglavnom samo usled izrazito globalnih društvenih uzroka. Unutrašnju društvenu sredinu Dirken deli na dva dela: prvo, stvari u koje se ubrajaju sve materijalne i duhovne tvorevine nastale u toku ranijeg društvenog razvoja, a pre svega pravo, običaji, umetnost, dok drugi deo unutrašnje sredine čine ljudi. Aktivni činilac u pravom smislu su samo ljudi, shvaćeni kolektivno kao ljudska sredina, i osnovni zadatak sociologije jeste da objasni kako različite osobine ove unutrašnje društvene sredine utiču na razne društvene pojave. Prema tome, sociološko objašnjenje uzroka društvenih pojava i njihovih funkcija treba uvek da pre svega uzima u obzir stanje društva kao celine u određenom vremenu. To opšte stanje društva, njegova unutrašnja sredina je glavno uzročno polje u kome nastaju sve pojedinačne društvene pojave, a u tom okviru treba tražiti i njihove funkcije.

Karakteristično je da na nekim mestima u *Pravilima* Dirken gotovo sasvim potcenjuje uticaj istorijskih činilaca na aktualno stanje društva. On, naime, smatra da se nekom silom koja bi delovala iza leđa društva (*vis a tergo*) ne može objasniti društvena aktivnost u datom momentu, nego da njeno objašnjenje treba tražiti pre svega u aktualnom stanju društva. ²²⁾ I drugo, Dirken jako sužava uzročni značaj spoljnih činilaca, tj. uticaj ostalih društava. On smatra da su uticaji spoljnih činilaca na svako konkretno društvo ograničeni uglavnom na razvoj društvenih funkcija koje služe bilo za napad ili za odbranu. ²³⁾ Ti međunarodni ili međudruštveni uticaji se, međutim, mogu gotovo sasvim zanemariti prilikom ispitivanja ostalih društvenih delatnosti. Ovo izrazito aktualistički imanentno shvatanje globalnih dru-

²⁰⁾ *Ibidem*, str. 102.

²¹⁾ *Ibidem*, str. 104.

²²⁾ *Ibidem*, str. 107—109. Treba reći da ove opšte formulacije o ulozi istorijskih činilaca u sociološkom objašnjavanju društvenih pojava ne izražavaju dovoljno adekvatno stvarno Dirkenovo gledište. Vid. G. Davy, »L'Explication sociologique et le recours à l'histoire d'après Comte, Mill et Durkheim«, *Revue de métaphysique et de morale*, 54 an., No 3—4; H. Bellah, »Durkheim and History« *American Sociological Review*, v. 24 (1959), No 4.

²³⁾ E. Dirken, *Pravila sociološkog metoda*, str. 107.

štava, kao gotovo zatvorenih sistema, imalo je dosta uticaja na kasniji funkcionalizam.

U ovoj ovako globalno shvaćenoj opštedruštvenoj sredini treba zatim razlikovati i neke posebne ili uže sredine. U tom pogledu je Dirken ostao, u stvari, samo na nekim i to ne najvažnijim elementima. Najvažnijim užim društvenim sredinama on je shvatao porodicu, zatim društveno-profesionalne grupe i njihova udruženja i različite tipove naselja. Dirkenovo shvatanje društvene strukture je nerazvijeno i slabo upravo zbog toga što on, smatrajući da je podela rada najvažniji i gotovo jedini činilac društvene diferencijacije, nije uvideo da se u okviru podele rada, a na osnovu svojine ili raspolaganja materijalnim uslovima za obavljanje privredne i ostalih društvenih delatnosti, u društvenoj strukturi stvaraju društveni slojevi, klase, staleži, kaste kao mnogo širi društveni oblici od društveno-profesionalnih grupa, i da su upravo ti širi kolektivni oblici u društvenoj strukturi vrlo aktivni činioци i najznačajniji užih društvenih delova, koji su, pored etničkih zajednica, najviše sposobni za razvijanje vlastite svesti i razne samostalne oblike kolektivnog delovanja i kulturnog stvaralaštva. Zadržavajući se u analizi društvene strukture pretežno na društveno-profesionalnim grupama, Dirken nije uspeo da realističnije pokaže unutrašnju diferencijaciju opšte društvene sredine i društvene svesti. Isto tako, on nije dovoljno uvideo koliko nekad etničko-kulturni činioци mogu da utiču na stvaranje pojedinih užih društvenih grupa. Svako ko je živeo u nacionalno mešovitom društvu u vreme kad su u njemu postojali oštrij nacionalni sukobi mogao je da se uveri koliko razne etničko-kulturne grupe, na primer nacije u modernom društvu, mogu da razviju svoju unutrašnju koheziju i samostalne oblike unutar društvene delatnosti; koliko one u tim uslovima postaju značajan društveni okvir obrazovanja onog što bi se uslovno moglo nazvati kolektivnom svesću, pa čak i da se nacionalne svesti u tim uslovima toliko razlikuju i sukobljavaju da opšta kolektivna svest jedva da uopšte postoji.

Međutim, trajna metodološka tekovina Dirkenovog shvatanja sociološkog objašnjavanja jeste čvrsto povezivanje uzročnog i funkcionalnog objašnjavanja. U kasnijem funkcionalizmu se skoro po pravilu smatralo da je neka društvena pojava objašnjena ako je utvrđena njena funkcija. Dirkenu je bilo sasvim jasno da aktualna funkcija neke pojave ne objašnjava njeno poreklo, jer pojava mora najpre postojati da bi mogla da obavlja svoju funkciju, i da zbog toga treba odvojeno ispitivati uzroke koji su proizveli neku pojavu od funkcije koju ona, kad već postoji, ima u određenom društvu. ²⁴⁾ Zatim, iako niu je bilo mnogo

²⁴⁾ *Ibidem*, str. 91.

stalo do što egzaktnijeg ispitivanja funkcija društvenih pojava. Dirkem nije bio hiperfunkcionalist. On, naime, nije smatrao da sve društvene pojave moraju imati neke funkcije, pa uvida mogućnost da neke pojave izgube svoje nekadašnje funkcije, a da se ipak održavaju po inerciji tradicije, kao ukrasi iz prošlosti ili kao njeni simboli; on je čak dopuštao mogućnost postojanja društvenih pojava koje nikad nisu imale posebnu funkciju. Ovo gledište da pojava ne mora odmah iščeznuti s iščezavanjem njene društvene funkcije je teorijski opravdano.

Teorijski i metodološki je još mnogo zanimljivije da Dirkem odnos uzroka i funkcije shvata vrlo recipročno. Funkcija koju neka pojava obavlja može istovremeno radati ili bar obnavljati njen uzrok. Ako, na primer, jedan tip porodice u nekom društvu ima određenu funkciju (u nerazvijenom društvu porodica je, pored ostalog, i osnovna profesionalna škola za novi naraštaj), funkcija pothranjuje i obnavlja uzroke usled kojih taj tip porodice postoji. Kad nestane prvobitna funkcija, jer se izmeni opšte stanje društva, prestaje priliv energije koja je potrebna da bi se uzrok usled kog određena pojava nastaje stalno održavao u delatnom stanju. Napokon, treba istaći da je teorijski opravdano Dirkemovo tumačenje funkcije kao objektivnog odnosa između pojave i određenog stanja društva. Funkcija, prema tome, ne zavisi samo od izdvojeno uzetih objektivnih osobina pojave koja funkciju vrši, nego se javlja kao odnos. Najbolje se to može videti kad se promeni opšte stanje društva. Zbog opštih promena u društvu dešava se da neka pojava izgubi svoju nekadašnju funkciju, iako se sama nije izmenila, zato što njena ranija funkcija nije više potrebna. Izgubila se, dakle, funkcija jer se izmenio objektivni odnos, iako su još uvek neposredne objektivne osobine pojave, koja je ranije imala neku funkciju, ostale uglavnom nepromenjene. Dirkem je učinio vrlo velik i vrlo koristan napor u razradi metoda uzročne analize. Šteta je što nije detaljnije razradio i postupke funkcionalne analize, jer na tome planu postoje takođe velike teškoće. On je bio svestan da ono što se u nekom društvu smatra funkcijom određenih pojava ne mora biti njihova stvarna funkcija; da sociologija ako se osloni na shvatanja koja u društvu postoje o funkciji nekih pojava, može vrlo lako da se poistoveti s nekom ideologijom; da ona stoga mora ispitivati stvarne funkcije, i te stvarne funkcije određene vrste pojava pronalaziti otkrivanjem objektivnih odnosa između pojava i opšteg stanja društva. Ipak, Dirkem nije sistematski razradio metod sociološke funkcionalne analize.

U razvijanju metoda uzročne analize njegov doprinos je daleko značajniji i još uvek vrlo savremen.²⁵⁾ S obzirom da je otkrivanje uzročnih odnosa osnova objašnjenja društvenih pojava, Dirkem je nastojao da ispita da li se i na koji način može doći do relativno pouzdanih saznanja o društvenoj uzročnosti. On se slagao s Milom u jednom: da eksperiment nije šire upotrebljiv u ovu svrhu, ali je odlučno osporavao da to znači da ne postoje drugi putevi i sredstva za ispitivanje društvene uzročnosti. Najvažniju zamenu za eksperiment Dirkem je video u uporednim istraživanjima. Ako se proučavanjem nekih pojava samo u jednom društvu ne mogu pouzdano razdvojiti činioci koji zajednički na njih utiču i odvojeno ispitivati delovanje svakoga od njih, to se može postići ispitivanjem tih pojava u različitim društvima u kojima se činioci što na njih deluju nalaze u različitim međusobnim odnosima, pa se na taj način i njihovo delovanje može bar delimično odvojeno posmatrati. Uporedna istraživanja imaju daleko širi značaj u Dirkemovoj metodologiji nego kod Konta. Kont je smatrao da, pošto je otkrio osnovne zakone društvenog razvoja, uporednim istraživanjima treba proučiti sporedne činioce koji su uticali da tempo razvoja svih konkretnih društava nije bio podjednak. Dirkem je, međutim, bio ubeđen da se na uporednom planu rešavaju svi osnovni teorijski zadaci sociologije, jer se samo upoređujući pojave u raznim društvima može otkriti ono što je u njima zajedničko, kao i ono što utiče da one u raznim društvima dobiju vrlo raznolike oblike, različitu učestalost i da se razvijaju u različitim pravcima. Stoga je Dirkemovo proučavanje društvene uzročnosti uklopljeno u uporedni istraživački pristup.²⁶⁾

Prethodno treba izneti osnovne ideje njegove uzročne analize.²⁷⁾ Dirkem je smatrao da je od četiri Milova pravila za eksperimentalno utvrđivanje uzroka samo jedno — metod zajedničkih promena — upotrebljivo za ispitivanje društvene uzročnosti. Ako se utvrdi da se dve vrste pojava stalno nalaze u istim odnosima i stalno se menjaju na određen način, ima dovoljno razloga da se pretpostavi da između njih postoji neka uzročna veza. Polazna opisna osnova za ispitivanje uzročnih odnosa su stabilne korelacije o stanju i kretanju određenih vrsta pojava.

²⁵⁾ *Ibidem*, str. 113—20. Međutim, na razvoj metoda uzročne analize neeksperimentalnih podataka Dirkem je daleko više uticao svojim delom o samoubistvu. (E. Durkheim, *Le Suicide*, F. Alcan, Paris, 1897.) Ovo delo se još uvek uzima kao jedan od uzora neeksperimentalne uzročne analize u sociologiji. Vid. H. Hyman, *Survey Design and Analysis*, The Free Press, Glencoe, Ill., 1955; J. Madge, *The Origins of Scientific Sociology*, The Free Press, Glencoe, Ill., 1962.

²⁶⁾ E. Dirkem, *Pravila sociološkog metoda*, str. 121—23.

²⁷⁾ *Ibidem*, str. 113—120.

Ipak je Dirkem znao da se samo na osnovu stabilnosti korelacija ne može zaključiti da one izražavaju uzročne odnose, pošto ima i prividnih korelacija, koje mogu biti vrlo čvrste, ali da ipak između pojava koje su u njima dovedene u međusobni statistički odnos ne postoji uzročna veza. Neke od prividnih korelacija nastaju usled toga što su obe vrste korelisanih pojava posledica nekog zajedničkog uzroka koji se u korelaciji ne pojavljuje. Dovoljno je navesti jedan primer, koji možda nije najsrećniji, ali je Dirkemov i lepo ilustruje ovu njegovu ideju. Iako je utvrđeno da između stepena obrazovanja i učestalosti samoubistava postoji vrlo čvrsta pozitivna korelacija, tj. što je više obrazovanje veća je učestalost samoubistava, to ne znači da bi bilo opravdano objašnjavati ovu korelaciju kao rezultat neposrednog uzročnog uticaja obrazovanja na povećanje sklonosti ka samoubistvu. Takvo tumačenje nije odgovaralo Dirkemovom opštem shvatanju društva. Obrazovanje, po njegovom mišljenju, zahvata pretežno periferne delove ličnosti i zbog toga ne može da presudno utiče na najosnovnije životne odluke, a jedna takva sudbonosna odluka dolazi do izražaja u samoubistvu. Zbog toga je on smatrao da su i povećanje sklonosti ka samoubistvu i povećana želja za obrazovanjem podjednako posledice jednog zajedničkog uzroka, koji je on video u opadanju tradicionalnih shvatanja. Gubitak vere u tradicionalna shvatanja podstiče čoveka da se obrazuje i da sam traži odgovore na razna životna pitanja, koja za nekog ko je utonuo u tradicionalna shvatanja uopšte ne postoje. On ima rešenja. A, istovremeno, gubitak vere u tradicionalna shvatanja u društvu, koje nije na novi način uspostavilo svoju moralnu integraciju, izaziva labavljenje unutar društvenih odnosa koji su, po Dirkemu, temelj na kome pojedinac gradi svoju društvenu i psihičku ravnotežu. Jer, po Dirkemu, čim se čovek izoluje od društva, on nema više društvenu podršku, neophodnu svakom pojedincu; on postaje mentalno labilan i nesposoban da se odupre težim udarcima sudbine, i usled toga više sklon ka samoubistvu. Ovo objašnjenje zajedničkog uzroka povećane težnje za obrazovanjem i sklonosti ka samoubistvu ne mora biti teorijski opravdano. Ono je izneto samo kao primer za ilustriranje metodološkog problema, koji se sastoji u tome da dve čvrsto korelisane pojave ne moraju biti u neposrednom uzročnom odnosu nego su posledice zajedničkog uzroka, koji se ne nalazi u korelaciji, zbog čega u takvom slučaju ispitivanje treba produžiti da bi se otkrio taj zajednički uzrok.

Zatim, često su pojave koje se nalaze u korelacijama vrlo složene. Na primer, poznato je da se tip naselja i učestalost samoubistava nalaze u dosta čvrstoj korelacijskoj vezi i da su po pravilu, bar u Dirkemovo vreme, samoubistva bila više raspro-

stranjena u gradovima nego u selima. Ovakva korelacija ne ukazuje na specifičan uzrok veće učestalosti samoubistava u gradu kao tipu naselja. Jer grad je nešto vrlo složeno: to je naselje u kom se nalaze lica najrazličitijih zanimanja; zatim naselje s natprosečno velikim postotkom doseljenika; grad je društvena sredina u kojoj je anonimnost ljudi neuporedivo veća nego u naseljima tradicionalnog tipa s malom pokretljivošću stanovništva, gde se svi ljudi dobro poznaju i gde je lakše društveno nadzirati celokupno ponašanje pojedinaca, itd. Treba utvrditi specifično svojstvo grada kao složene društvene pojave koje najviše utiče na povećanje učestalosti samoubistava. Traži se, dakle, specifični uzrok preko koga grad, kao društvena pojava, najviše i najneposrednije utiče na povećanu učestalost samoubistava. Dirkem je vrlo jasno uočio ovaj važan problem uzročne analize.

Dalje, i pored upotrebe raznovrsnih analitičkih postupaka u ispitivanju iskustvenih odnosa među pojavama, Dirkem nije smatrao da je osnovan zaključak da se dve vrste pojava nalaze u uzročnom odnosu ako se za to ne mogu navesti i teorijski razlozi; ili, drugim rečima, ako se neka utvrđena stabilna korelacija ne može teorijski protumačiti i objasniti sa nekog šireg stanovišta, koje nije stvoreno *ad hoc*, nego je u stanju da pored objašnjenja te korelacije objasni i čitav niz drugih pojava. Na primer, tumačenje da grad jednim svojim svojstvom utiče na pojačanje sklonosti ka samoubistvu može se smatrati održivim samo ako je izvedeno iz nekog opštijeg teorijskog stava u kome se pomoću delovanja tog svojstva objašnjava još čitav niz drugih pojava koje su drukčije u gradu nego u drugim tipovima naselja. Tek pošto je neka korelacija objašnjena pomoću proverenih teorijskih stavova, ima više opravdanja očekivanje da je u njoj izražen određen uzročni odnos, tj. da ona nije samo prividna.

Pošto je neki korelacijski odnos svestrano razmotren, treba uporednim istraživanjem ispitati širinu njegovog važenja, tj. da li je on stalan u najrazličitijim prilikama ili važi samo za određena društva ili neka njihova opšta stanja. Metod uporednih istraživanja dobija u Dirkemovoj metodologiji dovoljno razuđen okvir, a time ujedno i čvršće obrise. On, naime, jasno uočava potrebu uporednih istraživanja s različitim iskustvenim delokrugom. Najuzi delokrug uporednih istraživanja jeste jedno konkretno društvo. Kad god se ispituju masovne pojave, koje se u pojedinim delovima nekog društva znatnije razlikuju, ovaj okvir poređenja je vrlo koristan. Ne mogu se uporedno ispitivati uzroci monogamne porodice u jednom društvu u kome je ona jedini tip porodice. Premda i u tom društvu mogu da postoje odstupanja od tog tipa porodice, na primer prostitucija, razvod braka itd., čije je ispitivanje korisno za otkrivanje uzroka nesta-

bilnosti monogamne porodice, ipak u njemu nema nekog drugog tipa porodice koji bi služio za poređenje. Ali niz drugih društvenih pojava razlikuje se u istom društvu od jednog geografskog područja do drugog, u raznim nacionalnim grupama, raznim društvenim klasama i slojevima, različitim tipovima naselja itd. U naučnom proučavanju takvih pojava poređenja u okviru jednog društva su vrlo korisna. Međutim, iako se uporednim proučavanjem u tom najužem okviru može doći do mnogih značajnih zaključaka o uzrocima koji utiču da se neka vrsta društvenih pojava javlja u različitim oblicima, s različitom jačinom i učestalošću, ipak te zaključke treba proveravati na širem uporednom planu, i to najpre istraživanjem u drugim konkretnim društvima istog društveno-istorijskog tipa.

Primer s proučavanjem društvenih uslova monogamne porodice pokazuje da ova najuža poređenja nisu moguća kad se ispituje neka društvena ustanova koja je jedinstvena norma u društvenoj organizaciji određenog društva. U tom slučaju početni iskustveni delokrug uporednog proučavanja može da bude samo više društava istoga tipa. Napokon, postoji i treći, najširi, okvir u kome su uporedna istraživanja potrebna, i koji čine sva društva o kojima postoje potrebni izvorni podaci, a idealno bi bilo da to budu sva društva koja su postojala, dakle društva najrazličitijih tipova i u najrazličitijim opštim uslovima. Na ovom najširem stupnju, poređenja prestaju da budu statičko-strukturalna i prerastaju u genetičko-istorijska. U pojedinim razvijenijim tipovima društva postoje razne društvene ustanove. Mnoge od njih, ipak, nisu isključivo rezultat društvenih uslova samo onog tipa društva u kome postoje, nego su potpuno ili delimično nasleđene iz prošlosti, i samo su u većoj ili manjoj meri izmenjene da bi bile više prilagođene osobenim uslovima društva u kome postoje. Ako se hoće objasniti razvoj takvih ustanova, one se moraju proučavati bilo u istorijskoj razvojnoj liniji koju je prošlo nekoliko društava istog tipa ili uporednim proučavanjem društava koja se nalaze na različitom stupnju razvoja, ali u svakom slučaju na istorijskog građi društava koja su pripadala i pripadaju različitim tipovima. Za najopštija genetička proučavanja su, dakle, neophodna uporedna istraživanja u ovom najširem iskustvenom delokrugu.

Ova Dirkeмова zamisao uporednog metoda je vrlo realistična. U njoj je jasno izražena misao da potrebna širina uporednih istraživanja zavisi od karaktera problema i prirode ispitivanih pojava. Osnovni Dirkeмов zaključak jeste da što je neka pojava složenija, to je radi njenog objašnjenja potrebnije ispitivati njene oblike i njen razvoj u većem broju različitih tipova ljudskog društva. I zbog toga je, po njegovom shvatanju, soci-

ologija nužno uporedna nauka, koja se ne može ograničiti na proučavanje jednog društva ili jednog društvenog tipa, na primer industrijskog društva. Pri kraju *Pravila sociološkog metoda* on zaključuje: »Uporedna sociologija nije posebna grana sociologije, već je to sama sociologija, ukoliko prestaje da bude čisto opisna i teži da shvati činjenice«. ²⁸⁾ Kao što kasnije ograničavanje sociologije na proučavanje samo razvijenih tipova društva nema osnova u Kontovoj ili Marksovoj zamisli, ono isto tako nema osnova ni u Dirkemovom shvatanju sociologije. Sociologija proučava ljudsko društvo u svim njegovim razvojnim fazama, i samo uzimajući u obzir čitav razvoj ona može da reši neka svoja osnovna teorijska pitanja.

U poređenju sa Kontom, Milom i Spenserom Dirkeмова metodologija, s opšteg pozitivističkog stanovišta, znači značajan napredak u razmatranju osobenosti sociološkog metoda. Ipak, u njoj postoji niz slabosti. Čini se da su glavni koreni tih slabosti (1) u Dirkemovom prilično nekritičnom prihvatanju induktivizma kao osnovnog metodološkog pristupa u proučavanju iskustvenih pojava. Poznato je da su svi istaknuti pozitivisti prošlog veka bili induktivist. Nisu oni mislili da će činjenice same da govore, bez teorijsko-sistematskih objašnjenja. Dirkeмовi istraživački radovi pokazuju veliku, ponekad čak preteranu, hipotetičko-deduktivnu upotrebu teorije. Ipak, u svojim metodološkim shvatanjima o odnosu naučne teorije prema činjenicama on je podlegao uticaju induktivizma. Ističući s pravom značaj objektivnog i sistematskog opisa za razvoj teorije, Dirkeм je uglavnom ograničio njenu funkciju na objašnjavanje utvrđenih opisnih uopštavanja. Kritičko prevazilaženje postojećeg putem otkrivanja u njemu skrivenih optimalnih mogućnosti, pozitivizam je uvek smatrao »spekulacijom« a ne zadatkom naučne teorije. U tom pogledu Dirkeм je, možda, bio samo manje isključiv od ostalih pozitivista.

(2) Drugi izvor slabih rešenja u Dirkemovoj metodologiji su jednostranosti teorijskog stanovišta, njegov sociologizam i još određenije spiritualističko, idealističko-etičko shvatanje društva. Ovo shvatanje je nametalo da se u društvu vidi idealni moralni totalitet, a da se nedovoljno uviđaju brojne oštre društvene suprotnosti i sukobi, usled kojih ono što je Dirkeм smatrao kolektivnom svesti nije ni izdaleka toliko jedinstveno i nema ni izdale-

²⁸⁾ *Ibidem*, str. 123. Dirkeм je kasnije napustio ovo gledište i počeo da smatra da je intenzivno proučavanje neke društvene pojave u sklopu jednog društva dovoljno za njeno najopštije teorijsko objašnjenje. (Vid. E. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (1912), 4e édition, PUF, Paris, 1960, p. 593). Ovim preuveličavanjem mogućnosti teorijskih uopštavanja na osnovu kompleksnog istraživanja pojedinačnog slučaja, Dirkeм je uticao na metodološka shvatanja etnološkog funkcionalizma 20-tih i 30-tih godina.

ka toliki moralni autoritet kao što se njemu činilo. Sociologizam je još više pojačavao ovu osnovnu slabost u tumačenju suštine društva time što je, u opravdanoj kritici psihološkog redukcionizma i naglašavanju da je društvo jedan osoben deo stvarnosti, suviše odvajao društvo od njegove prirodne sredine i nedovoljno uzimao u obzir osnovne antropološke čovekove osobine. Te osobine postoje kao nešto dato za svako konkretno društvo. Ovo nesumnjivo može na njih uticati, ali antropološke osobine takođe aktivno povratno reaguju na društvene uticaje. Zbog teorijskih slabosti bila su prihvaćena nezadovoljavajuća metodološka rešenja koja nisu dozvoljavala da se u punoj meri iskoristi pravilnost nekih osnovnih metodoloških stavova.

(3) Na kraju, metodologija uvek zavisi od razvitka nauke, i kad nauka pređe određeni stupanj svoga razvoja moraju se razvijati nova metodološka stanovišta. Dirkem je nesumnjivo dao značajan doprinos opštem razvoju sociološke metodologije. Uticaj njegovih metodoloških ideja nije manji od uticaja njegove sociološke teorije.

Posle Dirkema u pozitivizmu nije nastala nijedna celovitija i značajnija originalna metodološka zamisao. Pozitivizam se kasnije pretežno usredsredio na razvijanje pojedinih istraživačkih postupaka, naročito postupaka za prikupljanje podataka, ali i analize. Međutim, niko od pozitivista nije izgradio jednu tako celovitu epistemološku zamisao sociološkog metoda kao što su to učinili Kont i Dirkem, pa se izlaganje razvoja pozitivističkih shvatanja o sociološkom metodu može završiti s Dirkemom. Na kraju ovog poglavlja će se prikazati karakteristični stavovi savremenog pozitivizma o nekim naučnim epistemološkim problemima, ali neće biti potrebno da se u celini izlaže metodološko stanovište nijednog pojedinačnog pisca.

3.

OSNOVNA GLEDIŠTA O KORENITOJ RAZLICI METODA PRIRODNIH I DRUŠTVENIH NAUKA

Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka pozitivizam preovladava u zapadnoevropskoj građanskoj misli i nauci i gotovo da nema nekog drugog epistemološkog stanovišta koje bi mu se tada oštrije suprotstavljalo. Međutim, početkom 80-tih godina javlja se u Nemačkoj čitav niz pisaca koji dovode u sumnju osnovne epistemološke teze pozitivizma, a naročito njihovu primenljivost u naučnom ispitivanju društva. Knjiga Karla Mengera (K. Menger) *Ispitivanja o metodu društvenih nauka i političke*

ekonomije napose i Diltajev (Dilthey) *Uvod u duhovne nauke*, bili su neposredni povod pokretanja diskusije o metodologiji društvenih nauka koja je u Nemačkoj trajala desetlećima. Obe knjige pojavile su se 1883. godine, a iste godine izlazi i poznati Šmolerov (Schmoller) osvrt *O metodologiji državnih i društvenih nauka* u kome se on, prikazujući obe knjige, gotovo bez rezerve opredeljuje za Diltajevo gledište. Godinu dana kasnije Menger odgovara Šmoleru brošurou *Zablude istorizma u nemačkoj nacionalnoj ekonomiji*.¹⁾ Ovim polemikama počinje u Nemačkoj dugotrajna borba oko metoda, tzv. *Methodenstreit*, koja s podjednakom žestinom i sa sve većim brojem učesnika traje sve do prvog svetskog rata, da bi se dvadesetih godina obnovila i prestala, u stvari, tek dolaskom hitlerizma. Ne ulazeći u istorijski opis pojedinosti »borbe oko metoda«, biće navedeni samo još neki radovi u kojima su izneta osobena gledišta s trajnijim i dubljim uticajem.²⁾ Godine 1894. Vindelband (Windelband) drži u Strazburu svoj čuveni rektorski govor *Istorija i prirodna nauka*; 1899. izlazi prvo izdanje Rikertove (Rickert) rasprave *Kulturna i prirodna nauka*, a od 1896. do 1902. njegova knjiga *Granice prirodnonaučnog obrazovanja pojmovi*, u kojima on dalje razvija osnovnu Vindelbandovu ideju.³⁾ Između 1903. i 1913. objavljuje Veber svoje osnovne metodološke rasprave.⁴⁾ Na petom i šestom godišnjem sastanku nemačkih sociologa 1926. i 1928. godine vodila se ponovo vrlo široka diskusija o metodu, ali se nova, originalna stanovišta nisu poja-

¹⁾ K. Menger, *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften*, Duncker und Humblot, Leipzig, 1883; W. Dilthey, *Einführung in die Geisteswissenschaften, Gesammelte Schriften*, I Band, B. G. Teubner, Leipzig—Berlin, 1923. G. Schmoller, »Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften«, *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, VII. Jahrg., 3 Heft, S. 239—58. K. Menger, *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*, Wien, 1884.

²⁾ Opširniji prikaz borbe oko metoda i obimna bibliografija mogu se naći u studiji F. N. Tenbruck, »Die Genesis der Methodologie Max Webers«, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 11 Jahrg. (1959), H. 4. Izraz »Methodenstreit« prevodi se obično sa »spor o metodu«, što je jezički doslovnije. Ovde je ipak upotrebljen jači izraz »borba oko metoda«, jer on vernije izražava žestinu ovog naučnog sukoba, naročito pre prvog svetskog rata. U njemu su se pored idejnih razloga primenjivale institucionalne mere protiv protivnika istorijske škole u političkoj ekonomiji, protiv uvođenja sociologije na univerzitet i sl.

³⁾ W. Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft*, Strassburg, 1900; H. Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1899; *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, isti izdavač, 1902.

⁴⁾ Posle Veberove smrti ove rasprave su objavljene u knjizi *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen, 1922.